
ԱՐԵՎՍՏԱՐԵՅԵՐԵՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼԱՅԱՅԵՐԵՆ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱԽՍԱՍԱՅԻՆ ՀԱՐԱՔԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

ՎԱՐԴԻԹԵՐ ՍԻՍՈՆՅԱՆ

«Ձուգածնություն» հասկացությունն ամօշվում է լեզվական նորմի հետ: Բոլոր զարգացած լեզուները նորմավորված են: Սակայն զուգածնությունը, տարբերակայնությունը բնորոշ են յուրաքանչյուր զարգացած նորմավորված լեզվի: Չնայած հայերենը նորմավորված և համակարգված լեզու է, բայց, այնուամենայնիվ, զուգածնությունների գոյությունը չի բացառում այդ հատկանիշը:

Ձուգածնությունների շնորհիվ բառերը ստանում են ոճական երանգավորում, հատկապես չափածոյում՝ բնութագրելով լեզվամտածողության յուրահատուկ պատկերավորությունը: Բառերի նկատմամբ պետք է բժախնդիր լինել: Ինչպես Յ. Թումանյանն է ասում, «լեզվի հաջող փոխառությունն ու ճիշտ թարգմանությունը մեծապես տաղանդի ու շնորհքի գործ են դառնում, բայց, դժբախտաբար, լեզվի վրա անշնորհք մարդիկ շատ են ազդում, և հասկացող ու կիրթ ճաշակի տեր մարդկանց միայն մնում է խոսելիս թե գրելիս, փոխ առնելիս թե թարգմանելիս զգույշ լինել ու բարեխիղճ, որովհետև ամեն մի հնչյուն, ամեն մի բառ, ամեն մի ձև կամ ոճ մի մեծ ստեղծագործություն է ու մի ամբողջ աշխարհք»¹: Պետք է իմանալ նրա արժեքն ու գինը, ընտրել հիմնավորն ու նպատակայինը: Սովորաբար նույն բառը կարելի է ասել տարբեր կերպով: Ըստ այդմ՝ բովանդակությունը, միտքը կարող են մնալ անփոփոխ, սակայն փոխվում է բուն իսկ մտքի հաղորդման տոնն ու երանգը, որն էլ ազդում է բովանդակության ընկալման վրա՝ առաջացնելով յուրահատուկ արձագանքներ: Օրինակ՝ մեկն ասում է հույսի, լույսի, մյուսը՝ հուսո, լուսո: Երկու տարբերակներն էլ ընկալվում են: Հայտնի է, որ պատմական առանձնահատուկ հանգամանքների բերումով հայ ժողովրդի գրական լեզուն երկփեղկված է արևմտահայերեն և արևելահայերեն ճյուղերի՝ տարբերակների: Թե՛ արևմտահայերենը և թե՛ արևելահայերենը հավասարապես հասկանալի են հայ ժողովրդի երկու հատվածներին և հաջողությամբ կատարում են հաղորդակցման միջոցի իրենց դերը: Նրանք երկուսն էլ սնվում են միևնույն աղբյուրներից՝ գրաբարից, միջին հայերենից և բարբառներից, և օգտվում են բառակազմական նույն օրենքներից: Գրական լեզվի երկու տարբերակները՝ արևմտահայերենն ու արևելահայերենը, կազմավորվել են երկու տարբեր բարբառների հիման վրա:

Արևելահայերենի հիմքում ընկած է *Ում* ճյուղին պատկանող Արարատյան բարբառը, արևմտահայերենի հիմքում՝ *Կը* ճյուղին պատկանող

¹ Յ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Եր., 1951, էջ 375:

Պոլսի բարբառը: Արևելահայերենը մոտ է գրաբարին իր բառապաշարով և հնչյունական կողմով, արևմտահայերենը հեռու է գրաբարից իր արտասանությամբ, թեև բառապաշարով և ձևաբանությամբ մոտ է նրան: Քանի որ պատմական ճակատագրի բերումով արևմտահայերենն ու արևելահայերենը զարգանում էին պատմաքաղաքական և հասարակական տարբեր պայմաններում, բնական է, որ թեև երկուսն էլ օգտվում էին միևնույն մեսրոպյան այբուբենից, նրանց միջև տարբերություններ առաջացան քերականության, հնչյունաբանության, ինչպես նաև բառապաշարի տեսակետից: Արևելահայ և արևմտահայ գրական լեզուների փոխհարաբերության հարցը կարևոր նշանակություն ունի և մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում լեզվաբանների համար: Եղած տարբերությունների հարցով տարբեր տեսանկյուններից զբաղվել են Յ. Աճառյանը, Է. Աղայանը, Գ. Սևակը, Գ. Ջահուկյանը, Ա. Սուքիասյանը, Ռ. Իշխանյանը, Ս. Գյուլբուրադյանը, Ս. Գալստյանը և ուրիշներ:

Հայոց լեզվի երկփեղկման ընթացքի ավարտը, ըստ Ռ. Իշխանյանի, կարելի է համարել 19-րդ դարի առաջին կեսը²: Հայ ժողովրդի կյանքում այդ ժամանակաընթացքում տեղի էր ունենում շատ կարևոր պատմական իրադարձություն: Ռուս-պարսկական պատերազմից հետո՝ 1828 թ. փետրվարի 22-ին, Թուրքմենչայի պայմանագրով Արևելյան Հայաստանը միացավ Ռուսաստանին: Արևելահայ լեզվի զարգացման համար ստեղծվեցին բնականոն պայմաններ՝ փոքր-ինչ տանելի վիճակով: Հրատարակվում են բազմաթիվ թերթեր ու ամսագրեր, գիտական և գեղարվեստական գրքեր, իսկ արդեն խորհրդային շրջանում, դառնալով պետական լեզու, էապես փոխվեց արևելահայերենի կարգավիճակը, մեծացան նրա զարգացման հնարավորությունները:

Այլ էր արևմտահայերենի վիճակը: 1915 թ.՝ Հայոց եղեռնից առաջ, արևմտահայերենը Արևմտյան Հայաստանի գրական լեզուն էր: Հայության զանգվածային ոչնչացումից հետո այն դարձավ սփյուռքահայ գաղութների խոսակցական, գրական, դպրոցական և գիտական լեզուն:

Այս հողվածում մեր նպատակն է քննել գրական լեզվի երկու տարբերակների՝ արևմտահայերենի և արևելահայերենի մասնագիտական տերմինաբանության որոշ հարցեր:

Արևմտահայ և արևելահայ տերմինների միջև բառակազմական միջոցների և եղանակների տարբերություն չկա, սակայն կան որոշ տարբերություններ, որոնք լեզվականից բացի ունեն նաև արտալեզվական պատճառներ: Քանի որ արևմտահայերենի և արևելահայերենի զարգացումը տեղի է ունեցել ինքնուրույնաբար, հետևապես տերմինային տարբերություններն առաջացել են նրանց՝ իբրև առանձին գրական լեզուների զարգացման հետևանք: Տվյալ առարկայի անվանումը, եթե ընդունվում է հասարակության կողմից, դառնում է կենսունակ ու գործնական, բայց լինում է նաև հակառակը. այսինքն՝ նոր բառը հասարակության կողմից չի ընդունվում, գոյության իրավունք չի ստանում ամենատարբեր պատճառներով՝ անբարեհնչության, դժվարըմբռնելիության, անհասկանալիության,

² Տե՛ս Ռ. Իշխանյան, Նոր գրական հայերենը 17-18-րդ դարերում, Եր., 1979, էջ 65:

անհարմարության ևն: Օրինակ՝ արևմտահայերենում որպես օպերա և բալետ բառերի հայերեն համարժեքներ ստեղծեցին երգիներ, պարիներ բառերը, սակայն դրանք չտարածվեցին: Թեև արևելահայերենի և արևմտահայերենի տերմինային բառապաշարի տարբերություններն այնքան բազմազան են, որ առերևույթ թվում է, թե դժվար է դրանց միջև որոշակի ընդհանրություններ տեսնել, բայց և այնպես ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կան նաև ընդհանուր օրինաչափություններ, որոնցից առավել կարևորներն են.

1. Գրական լեզվի երկու ճյուղերում միևնույն բառի հնչյունական-ուղղագրական տարբերակներ: Օրինակ՝ փռշտալ-փռնկտալ, եղինջ-եղիճ, էժան-աժան, վերնագիր-վերագիր:
2. Փոխառյալ նույն տերմինի տառադարձություն: Գրական լեզվի երկու ճյուղերում տերմինը փոխառելու դեպքում առկա են հետևյալ հնչյունական տարբերությունները:
 - 2.1. Արևելահայերենում ձայնեղ բաղաձայն է, արևմտահայերենում՝ խուլ բաղաձայն: Օրինակ՝ *ռադիոլմ-ռատիոլմ, կորբա-կոպրա, բարիտոն-պարիտոն*:
 - 2.2. Որոշ դեպքերում կարելի է նկատել հակառակ երևույթը, երբ արևելահայերենի խուլ բաղաձայնի փոխարեն արևմտահայերենն ունի ձայնեղ բաղաձայն, կամ, ընդհակառակը, արևելահայերենի խուլ բաղաձայնի փոխարեն արևմտահայերենն ունի շնչեղ բաղաձայն: Օրինակ՝ *սոնատ-սոնաթ, պոլկա-բոլքա, պենիցիլին-փենիցիլին*:

Յնչյունական այս տարբերությունները հետևանք են երկու գրական լեզուների բաղաձայնական համակարգերի օրինաչափությունների տարբերության. արևելահայերը կարդում են այնպես, ինչպես գրված է, իսկ արևմտահայերը կարդում են ձայնեղները շնչեղ խուլ, իսկ խուլները՝ ձայնեղ դարձնելով: Այդօրինակ տարբերություններն ավելի ակնառու են հատկապես աշխարհագրական անուններում: Օրինակ՝ *Չինաստան-Ճեն, Աֆրիկա-Ափրիկե, Պակիստան-Փաքիսթան, Շոտլանդիա-Սկոտիա*:

Փոխառյալ տերմինի հնչյունական սղում: Արևելահայերենում կրկնակ բաղաձայններից մեկն ընկնում է, օրինակ՝ *kommunism - կոմունիզմ, dilemma - դիլեմա, libretto - լիբրետո, tennis - թենիս*: Տեղի է ունենում բառավերջի բաղաձայնի կամ ձայնավորի անկում, օրինակ՝ *budget - բյուջե, brigade - բրիգադ*: Քիմիական որոշ տերմինների փոխառության ժամանակ արևելահայերենում նկատվում է վերջածանցի անկում, օրինակ՝ *aluminum - ալյումին, molybdenum - մոլիբդեն, platinum - պլատին*:

Քիմիական մի շարք տերմիններ փոխառել են թե՛ արևելահայերենը, թե՛ արևմտահայերենը այն տարբերությամբ միայն, որ արևելահայերենը օտար տերմինը փոխառել է նույնությամբ, անփոփոխ, իսկ արևմտահայերենում օտար լեզվի –սո վերջածանցը փոխարինվել է -ոն վերջածանցով. *calium – կալիում – կալիոն, uranium – ուրան – ուրանիոն*:

Նույն հասկացության համար արևելահայերենում և արևմտահայերենում տերմիններն ունեն տարբեր բովանդակություն, դրանք, բնականաբար, զուգածնություն չենք համարի: Օրինակ՝ *landscape*-«բնանկար» և «գեղանկարչություն», *bibliography*-«մատենագիտություն» և «գրախոսու-

թյուն», operation-«վիրահատություն» և «գործողություն», participle-«դերբայ» և «ընդունելություն», predicate-«ստորոգյալ» և «ստորոգելի», phonetics-«հնչյունաբանություն» և «ծայնագիտություն»:

Չաճախ արևմտահայերեն տարբերակն ավելի լայն իմաստ է արտահայտում, օրինակ՝ vegetable (bot)-«բանջարեղեն» և «բույս, սունկ»: Իմաստի լայնացում կարելի է համարել նաև՝ bandage (med.)-«վիրակապ» և «պատան» օրինակում: Վիրակապը վերքի փաթույթ է, իսկ պատանը՝ հանգուցյալ փաթաթելու սպիտակ սավան, և պատանը միայն հազվադեպ կարող է արևելահայերենում արտահայտել փաթաթանի, վիրակապի իմաստ:

Թեև շատ հազվադեպ, բայց կան նաև սակավաթիվ այնպիսի օրինակներ, երբ արևելահայերեն և արևմտահայերեն թարգմանությունները միանգամայն տարբեր իմաստ են արտահայտում, օրինակ՝ second-արևելահայերենում՝ «վայրկյան», իսկ արևմտահայերենում՝ «րոպե» և «վայրկյան», student-«ուսանող» և «դպրոցական», battalion-«գունարտակ» և «վաշտ», company-«վաշտ» և «գունարտակ»:

Լինում են դեպքեր, երբ արևելահայերեն և արևմտահայերեն թարգմանությունները կազմում են հոմանիշային շարք, ընդ որում՝ արևմտահայերեն տարբերակը բարբառային կամ հնացած բառ է և կամ գրաբարյան ձև: Օրինակ՝ rectum (anat.)-«աղիք» և «թափան», cataract (med.)-«կատարակտ» և «լուսն», thrush (med.)-«կաթնասնկախտ» և «բերնածաղիկ», common dropsy (med.)-«ջրգողություն» և «արծուկք», complex (phil.)-«ամբողջություն» և «կնճռույթ, բարդույթ»:

Ավելի հաճախ դիտվում է այն երևույթը, երբ բարդ տերմինների առաջին բաղադրիչները տարբեր են, իսկ երկրորդ բաղադրիչները՝ ընդհանուր: Օրինակ՝ full stop (gram.)-«վերջակետ» և «ավարտակետ», monosyllable (gram.)-«միավանկ» և «եզավանկ», psychiatrist (med.)-«հոգեբույժ» և «նտաբույժ», oculist (med.)-«ակնաբույժ» և «աչաբույժ», rheumatism (med.)-«հոդացավ» և «հոդատապ», paralytic (med.)-«անդամալույծ» և «հոդալույծ», criterion (phil.)-«չափանիշ» և «ստուգանիշ», convict to death (law)-«մահապարտ» և «զլխապարտ»: Մեկ այլ օրինակ՝ hunger strike-«հացադուլ» և «սննդադուլ» (polit.): Այս դեպքում թերևս արևմտահայերենն ավելի հարմար է, որովհետև նախ՝ դիմացել է ժամանակի քննությանը, բացի դրանից՝ «հաց» նշանակում է նաև «սնունդ»: Կամ tourist-«զբոսաշրջիկ» և «աշխարհաշրջիկ» օրինակում արևմտահայերենում իմաստն ավելի լայնացված է: Արևելահայերենն ավելի ճիշտ է արտահայտում իմաստը, որովհետև ոչ բոլոր զբոսաշրջիկները կարող են աշխարհը շրջել: Մեկ այլ դեպքում օտար բառը կարող է թարգմանվել էապես տարբեր իմաստներով, օրինակ՝ goalkeeper (sport)-«դարպասապահ» և «սահմանապահ» թարգմանությունների արտահայտած իմաստները տարբեր են, որովհետև դարպասապահ նշանակում է «դարպասը պաշտպանող» մարզիկ, իսկ սահմանապահը՝ «երկրի սահմանը հսկող զինվոր»: «Սահմանապահը» արևելահայերենում մարզական տերմին չէ և միանգամայն այլ տերմինահամակարգ է ներկայացնում:

Օտար բառերի և տերմինների թարգմանությունը, անհարկի օտարաբանությունների դեմ պայքարելը յուրաքանչյուր լեզվի բառակազմական

ու տերմինաշինության ներքին օրինաչափություններից բխող կանոն են, լեզվի՝ որպես մտածողության ազգային ձևի պահպանման, լեզվի հասկանալիության անհրաժեշտությունից բխող կանոն: Եվ միանգամայն օրինաչափ է ու բնական, որ հավասար պայմաններում նախապատվությունը տրվում է ազգային ձևին: Արևմտահայ տերմիններն ունեն այն առավելությունը, որ լեզվի սեփական միջոցներով են ստեղծված, և ինչպես Աճառյանն է ասում. «Արևմտահայ գրողները ամեն մի եվրոպական բառ, ինչ էլ ուզում է լինի, վտարում են հայերենից նույնիսկ «խլոր, էվոլուցիա, սոցիալիզմ» և նման միջազգային բառերը փոխարինում «կանչոն, բարեշրջություն, ընկերվարություն» տարբերակներով: Ամբողջ աշխարհը ասում է «կինո կամ սինեմա և ռադիո, իսկ արևմտահայերը նույնիսկ Ֆրանսիա և Ամերիկա նստած գրում են դրանց փոխարեն «շարժանկար և ձայնասփյուռ»: Դիկտորն էլ կոչվում է «խոսնակ»³:

Այսօր մեզ խորթ, անհարթ ու անսովոր թվացող որոշ տերմիններ ժամանակի հոլովություն կարող են ստանալ լայն տարածում, դառնալ սովորական ու բնական և իրենց հաստատուն տեղն ու գործածությունը գտնել մայրենի լեզվում: Նշենք թեկուզ *սմբուկ, լոլիկ, հյուլե, եզր, կենսուժ* տերմինները, որոնք առայժմ փոքր-ինչ անսովոր են հնչում, բայց դժվար չէ տեսնել, որ արդեն սկսել են գործածվել *բաղրիջան, պոմիդոր, ասոն, տերմին, էներգիա* ձևերին զուգահեռ: Նկատվում է նաև հակառակ երևույթը. ոչ միայն արևմտահայերեն տերմիններն են թափանցում արևելահայերեն, այլև ընդհակառակը՝ արևելահայերեն տերմինները փոխանցվում են արևմտահայերենին: Իսկ դա նշանակում է, որ արևմտահայերենի և արևելահայերենի միջև գոյություն ունի սերտ կապ ու փոխազդեցություն, որը նպաստում է դրանց փոխհարստացմանը: Սա միանգամայն բնական է և հույս է ներշնչում, որ թեև անհնար է վերացնել մեր լեզվի երկճյուղությունը, բայց պետք է կարելին արվի, որպեսզի երկու ճյուղերն իրարից ոչ թե հեռանան, այլ փոխադարձաբար կատարելագործվեն, հարստանան նորանծություններով՝ հետևելով լեզվի զարգացման միտումներին, ճիշտ և ժամանակին դիմակայեն անցանկալի դրսևորումներին:

ВАРДИТЕР СИМОНЯН – К вопросу о формально-семантических взаимоотношениях западноармянских и восточноармянских терминов. – В силу исторических обстоятельств новый армянский язык делится на восточную и западную ветви. Различия между ними являются следствием различных исторических и социальных условий, в которых развивались восточно- и западноармянский языки. В области научной терминологии эти различия, в частности, таковы:

1. в обоих случаях иноязычный термин переводится, но ему придаются разные значения;
2. в восточноармянском иноязычный термин заимствуется, а в западноармянском – переводится;
3. в восточноармянском термин переводится, а в западноармянском – заимствуется.

³ Յ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, Եր., 1951, էջ 473:

VARDITER SIMONYAN – *On the Problem of Formal-Semantic Correlation of Western Armenian and Eastern Armenian Terms.* – According to the historical circumstances the new Armenian literary language is divided into Western and Eastern versions. The difference between the two languages is the result of the various historical and social conditions development of Eastern-Armenian and Western-Armenian types of literary language and adds up to the following:

1. Translation of foreign terms in both types of literary languages conveying different meanings;
2. Adoption of foreign terms into Eastern-Armenian, translation into Western-Armenian;
3. Translation of the term into Eastern-Armenian, adoption of Western-Armenian.